

Les met een echte Heidelbergpers

De Amsterdamse Grafische School 1918-2018

Het moeten er tienduizenden zijn. Tienduizenden Amsterdamse jongeren die op de Grafische School zijn opgeleid tot drukkers, typografen, lithografen, letterzetter en boekbinders. En later ook tot dtp'ers, ontwerpers voor digitale media en tentoonstellings- en theatertechnici. Een school met befaamde vakdocenten, zoals fotograaf Bernard Eilers en tekenares Fré Cohen. En een gymleraar die Rinus Michels heette.

MMaandag 8 december 1913. In het American Hotel aan het Leidseplein komen 21 heren bijeen om de Vereniging Amsterdamsche Grafische School op te richten. Bekende namen uit de grafische wereld zijn erbij: Egbert de Groot van de Stadsdrukkerij, Alfred Boissevain van het *Algemeen Handelsblad*, de boekbinder Jacob Stokkink en de drukker J. Duwaer. Reden voor hun ijver is het tekort aan vakkrachten in de grafische industrie. Door zelf een opleiding te starten, willen ze zich verzekeren van goed personeel. De vreemde eend in de bijt is architect E.J. Kuijpers, die secretaris van het bestuur wordt. Hij zal de eerste vestiging aan de Weteringschans inrichten en ontwerpt later samen met D. Heineke ook de nieuwbouw in de Dintelstraat. De heren gingen voortvarend te werk na de oprichtingsavond. Er werd flink gelobbyd, de verwachtingen over overheids-subsidie waren optimistisch. Voorzitter Ferdinand Wierdels, directeur van de drukkerij van het katholieke dagblad *De Tijd*, had een goed netwerk bij de gemeente. (In 1919 volgde hij Floor Wibaut op als wethouder Arbeidszaken.) Maar de Eerste Wereldoorlog gooide tijdelijk

roet in het eten. Pas in 1918 kwam het Rijk met subsidie over de brug, kort daarna volgden ook de provincie en de gemeente.

Dintelstraat

De eerste vestiging – op Weteringschans 187, ter hoogte van het Tweede Weteringplantsoen – was een voormalige lagere school die in de Eerste Wereldoorlog werd gebruikt voor kinderen van Belgische vluchtelingen. Het was er behelpen met de apparatuur, meestal afdankertjes van drukkerijen die de docenten zelf in elkaar moesten zetten. Als de machines draaiden, was het zo'n lawaai dat in het lokaal ernaast lesgeven ondoenlijk was. Comfortabel was het pand ook niet: de schoollokalen werden verwarmd met potkachel, die nog wel eens een steekvlam of roetwolk lieten ontsnappen, en van de Lijnbaansgracht aan de achterkant klauwden regelmatig ratten naar binnen.

HOOG BEZOEK

Op 7 februari 1996 heerste er een gespannen sfeer op de Dintelstraat. Er was hoog bezoek in aantocht: minister van Onderwijs Ad Melkert kwam een kijkje nemen. Weinigen wisten dat koningin Beatrix hem vergezeld. Er was een programma om haar een indruk te geven van de opleidingen. Sommige docenten vonden het flauwekul, die koninklijke poespas. Beatrix wist iedereen snel in te palmen met haar oprechte belangstelling. In een gedenkboekje met de titel *Koninginnedag* kijken studenten trots terug op de ontmoeting – behalve dan die ene die zich had verslapen.

In het jaarverslag van 1926 klaagde het bestuur zijn nood en ook de ouders begonnen te klagen: “Hun kinderen verblijven in een omgeving, zeggen zij, die niet alleen niet aan de allereenvoudigste eisen voldoet, maar zij is daarbij onhygiënisch. Waar blijft de inspectie voor de werkplaatsen, die zo angstvallig in het particulier bedrijf waakt voor elke vierkante meter frisse lucht, die een werkmans toekomst?”

Maar de school was een succes. Binnen tien jaar verdubbelde het aantal leerlingen van bijna 400 in 1918 naar 800 in 1927 en het lesprogramma breidde zich gaandeweg uit. Aan de opleiding handzetten, letter voor letter, werd in 1920 machinezetten toegevoegd. Er was een gloednieuwe Linotype beschikbaar. Met deze machine was het mogelijk via een toetsenbord hele regels tegelijk te zetten en kon het lood na het drukken weer worden omgesmolten. Omdat veel leer-

AMSTERDAMSCHЕ *Grafische School*

OPLEIDING BEDRIJFSDIPLOMA
VEREIST: 7 JAAR L.O. (6 KLASSEN)

LETTERZETTEN
MACHINEZETTEN
BOEKDRUKKEN
BOEKBINDEN
LITHOGRAFIE
STEEN EN OFFSETDRUK
FOTOGRAFIE
CHEMIGRAFIE
REPRODUCTIETEKENEN

OPLEIDING VOOR PATROONSDIPLOMA
algemene grafische cursus

VEREIST: MULO B of 3 JAAR H.B.S.
DRIEJARIGE CURSUSSEN

AANMELDING: DINTELSTRAAT 15 TEL. 23980

◀ Bernard Eilers fotografeerde de drukkersklas omstreeks 1939-1942. Er staat een Heidelberg degelpers (met een vlakke plaat).

▼ De school op Dintelstraat 15, circa 1939-1942; foto Bernard Eilers.

lingen een eigen zaak wilden beginnen of hun vader opvolgen, waren er ook lessen in boekhouden en bedrijfsvoering. Al snel waren de zestien klaslokalen niet meer genoeg. Het bestuur ging op zoek naar een beter onderkomen. Het uitbreidingsgebied Plan Zuid bood mogelijkheden voor nieuwbouw. Op 25 februari 1932 ging de eerste paal de grond in voor een statig pand in Amsterdamse School-stijl in de nieuwe Rivierenbuurt. Anderhalf jaar later opende 'de Dintelstraat' onder grote belangstelling.

Bernard Eilers

Een brochure uit begin jaren vijftig geeft een uitgebreide rondleiding. "Bij het opgaan der trappen trekken ongetwijfeld de glas-in-loodramen met de namen van de belangrijkste drukkers en uitvinders op grafisch gebied uw aandacht." Grote namen in de drukkersgeschiedenis – Coster, Gutenberg, Plantijn, Blaeu en Elsevier – hebben latere verbouwingen niet overleefd, maar in de hal schitteren nog altijd de glas-in-loodramen met de namen van de werknemers- en werkgeversorganisaties die aan de wieg stonden van de school. Op de eerste verdieping was de machinezetterij. "Eén- en meer-magazijn-machines (waaronder 'model 1950'), met vele lettersoorten, maken het onderwijs hier zeer waardevol." De folder vervolgt: "De afdeling lithografie in lokaal 30, is een van de meest interessante doch moeilijke afdelingen. Geduld, toewijding en accurate worden hier van de leerlingen geëist om het beeld zuiver en gaaf op de steen te brengen."

Een van de nieuwigheden was een lokaal voor reproductiefotografie, met de nodige installaties die in 1939 werden geplaatst. Hier zwaaide de eerste jaren Bernard Eilers (1878-1951) de scepter. Zijn wortels lagen in de grafische sector. Op z'n dertiende kreeg hij een baantje als leerling-lithograaf bij de firma L. van Leer & Co. in de Rustenburgerstraat en in 1907 begon hij samen met Maurits Wolf een eigen bedrijf, de fotochemische inrichting Eilers & Wolf. Zij maakten clichés: metalen etsplaten bewerkt met chemische materialen. Intussen lonkte de fotografie en in 1911 begon hij zijn eigen fotostudio aan de Amstelveenseweg. Met fotografie de kost verdienen was

soms waren er tekorten door de paperschaarste, maar eigenlijk draaide de school met kleine aanpassingen gewoon door. Pas na Dolle Dinsdag (5 september 1944) werden de omstandigheden grimmig. De levering van gas en elektriciteit hield op. Leerlingen konden moeilijker naar school komen omdat fietsen in beslag waren genomen en treinen niet meer reden. Ouders van oudere leerlingen waren beducht voor razzia's en hielden hun kinderen liever thuis. In de Hongerwinter besloot de schoolleiding lessen te geven op drie plaatsen in de stad (in de Dintelstraat, in gebouw het Kraaiennest aan de Polderweg en op de Da Costakade in Huize de Liefde),

De potkachels lieten nog wel eens een steekvlam of roetwolk ontsnappen

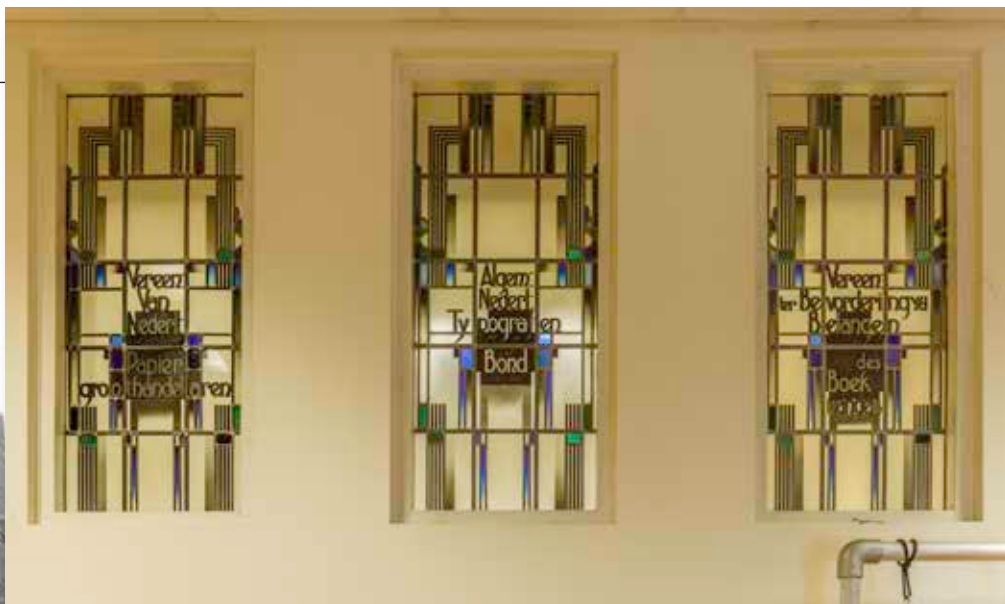
lastig, een bijbaan als docent was welkom. In die jaren maakte hij indrukwekkende foto's van het schoolinterieur en van leerlingen op straat voor de school – zijn eigen leerlingen, hoogstwaarschijnlijk.

Patroonskursus

De eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog was er op de Amsterdamse Grafische School niet zo vreselijk veel te merken van de bezetting. De avondcursussen gingen naar overdag vanwege de verduistering en

zodat de leerlingen niet zo ver hoefden te lopen. De lessen in de onverwarmde lokalen duurden slechts een uur per dag, de rest was thuisstudie. Praktijklessen werden niet meer gegeven.

"De school verrichtte in de oorlogsjaren goede grafische diensten aan de illegaliteit", schreef A.H.G. Blankenstein, directeur sinds 1942, later. Maar wát precies, is lastig te achterhalen. Over twee leerlingen – Chris van Hanxleden Houwert en ene Renia – werd na de oorlog gemeld

◀Drie van de twaalf glas-in-loodramen in de Dintelstraat met de namen van de organisaties die aan de wieg stonden van de school.

▼ Na de gelijkschakeling in 1942 van de grafische bond door de Duitse bezetter, werd de nieuwe bond Voor de Grafische Werkers opgericht.

dat bijna hun hele opleiding bestond uit het vervaardigen van clichés, offset- en hoogdrukwerk voor het verzet. Chris werd in 1944 samen met zijn oom Johan, die in het verzet zat, gearresteerd. Johan wierp zich op de officieren, waardoor Chris in de ontstane verwarring kon ontsnappen. Johan bleef gevangen en overleefde de oorlog niet. Honderden jongemannen gaven zich in de oorlogsjaren op voor de zogeheten Patroonscurus, want wie een opleiding in de grafische industrie volgde, was vrijgesteld van de arbeidsinzet. Slechts enkele tientallen kwamen daadwerkelijk naar school. Door verraad kostte dat directeur Blankenstein bijna de kop.

Dekmantel

Over het illegale drukwerk doen vele verhalen de ronde. Volgens sommigen werden er illegale kranten gedrukt in de kelder, anderen weten zeker dat het om persoonsbewijzen en voedselbonnen ging. Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie en het Verzetsmuseum kunnen er geen uitsluitsel over geven. Wel heeft de school drukpersen uitgeleend aan verzetsgroepen. De Duitsers namen de trapdegelopers in beslag die werd gebruikt door een ondergrondse drukkerij van *Vrij Nederland*. Een Utrechtse verzetsgroep kreeg een cilinderpers te leen en een complete zetterij om *Ons Volk* te drukken.

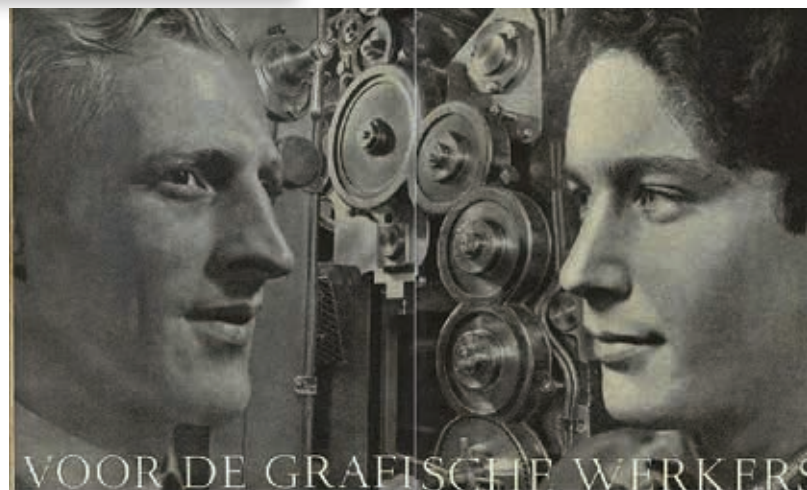
In 1942 werd de altijd kritische grafische vakbond 'gelijkschakeld', wat betekende dat de leiding van de vakbond werd vervangen door Duitsgezinden. Parallel aan de nu 'foute' bond ontstond een nieuwe organisatie: Voor de Grafische Werkers. Onder het mom van het uitgeven van een standaardwerk voor het grafisch bedrijf werden fondsen vergaard om werkers in de grafische industrie te helpen die door de bezetting zonder inkomen waren geraakt, bijvoorbeeld omdat ze in de illegaliteit

zaten of waren ondergedoken. En als ze omkwamen, kregen hun weduwen steun uit deze kas.

Het standaardwerk dat als dekmantel fungeerde, werd in delen gepubliceerd. Toen de onderwerpen na een aantal afleveringen waren uitgeput, breidde de uitgave uit tot het *Elementair Algrafisch Vakboek*. De drukkosten werden zo laag mogelijk gehouden, eerst bij de Haagse drukkerij Nieuw Leven, later bij de Amsterdamse Grafische School. Zo bleef er meer over voor het fonds. Pas na de oorlog, bij het verschijnen van het laatste deel, ont-hulde directeur Blankenstein dat het geen beroepsuitgave was geweest, maar een spaarsysteem. Ter herinnering kwam in de hal van de school een bronzen herdenkingsbeeld: *De Fakkeldrager* – dat in 1985 bij een verbouwing is verdwenen.

Mediacollege

Na de oorlog pakte de school de draad snel weer op. De eindexamens die in de laatste oorlogsmaanden niet konden doorgaan, vonden plaats in november 1945. Om brandstof te sparen sloot de school nog wel welenkang in de winter. Met de wederopbouw beleefde de school een nieuwe groei. De babyboomgeneratie

schreef zich massaal in voor het vakonderwijs, dat veel kans op werk bood. Midden jaren vijftig werd de zolder met schuin dak vervangen door een volwaardige verdieping. Aan het Baroniepad kwam een filiaal en ook de voormalige technische school om de hoek in de Dongestraat bood soelaas. Voor gymnastiek weken studenten in de jaren zeventig uit naar de Oude RAI in de Ferdinand Bolstraat. De houten vloer bezorgde de leerlingen splinters in hun voeten.

In de jaren tachtig werd de vestiging aan de Dintelstraat opnieuw verbouwd. Historisch besef was ver te zoeken: de glas-in-loodramen sneuvelden en verouderd lesmateriaal zoals lithostenen verdween in de vuil-container. Oude drukpersen vonden wel een nieuwe bestemming in het Grafisch Werkcentrum in de Molukkenstraat. Een enkele Heidelbergpers overleefde en staat nu voor de sier in een hoek van de hal van de school (vestiging Contactweg), die nu Mediacollege Amsterdam heet ●

FEMKE MEIJER EN CHRISTINE VAN EERD STUDEERDEN GESCHIEDENIS AAN DE UVA EN ZIJN WERKZAAM ALS TEKSTSCHRIJVER EN REDACTEUR. ZIJ SCHREVEN HET BOEK 100 JAAR MEDIACOLLEGE IN AMSTERDAM. 100 JAAR AMSTERDAMSE MEDIA IN BEELD IN OPDRACHT VAN HET MEDIACOLLEGE AMSTERDAM.